

L-eħrex jum tal-gwerra

Maurice Mifsud Bonnici

Meta faqqgħet il-gwerra mal-Italja, nhar it-Tlieta 11 ta' Ġunju 1940, jien kelli tlettax-il sena. Xahar nieqes ġimgħa wara għalaqt erbatax. Dak li għaddejt minnu f'dan l-ewwel jum ħajjarni biex nibda nżomm djarju tal-attakki fuq Malta u ta' kif għaxna fihom. Jien fhimt li dak li se naraw u se nġarrbu żgur li qatt ma rajnieh qabel. Ġurnata b'ġurnata bdejt nimlieh b'noti tal-attakki mill-ajru li kont nara minn fuq il-bejt tagħna ta' Hal Lija, u b'dak ta' kif aħna għexniehom. Id-djarju ġie jhaddan fih 51 xahar: mill-11 ta' Ġunju 1940 sal-31 ta' Awwissu 1944. Id-djarju kont bnejtu b'dettalji fil-qosor u bħalissa qiegħed nespandi fuqhom u norqomhom, sakemm Alla jibqa' jagħtini l-memorja li biha nkun nista' nagħmel dan, u wara nkun nista' nippubblikahom.

Għandi l-ħsieb li nippubblika d-djarju tiegħi fi trilogija. L-ewwel ktieb ikopri mill-11 ta' Ġunju 1940 sal-31 ta' Diċembru 1941 li, jekk Alla jrid, nittama li nippubblikah din is-sena (2014), jew ftit wara. It-tieni ktieb jinkludi fih is-sena 1942 li fiha saru bosta attakki fuq Malta mill-għadu. L-aħħar ktieb jiġbor fih mis-sena 1943 sal-aħħar ta' Awwissu 1944 b'suppliment qasir miegħu. Dawn it-tnejn tal-aħħar nippubblikahom ukoll meta nlestihom wara xulxin.

Minn dak li għandi mnizzel u minn dak li ġarrabt, għażilt l-iktar jum li għalija huwa l-eħrex tal-gwerra – is-7 ta' April tas-sena 1942, u ta' din il-ġurnata se nagħti dak li għandi mnizzel fid-djarju tiegħi, mirqum kif lestejtu.

It-Tlieta, 7 ta' April 1942

Dal-lejl irqadna mill-inqas. Irnexxielna nisirqu siegħa rqad, iżda mhux tnejn. L-ewwel tnehida tas-sirena dal-jum smajnieha fis-1:35 ta' filgħodu; tista' tgħid kontinwazzjoni tal-aħħar allarm tal-bieraħ li spicċa 22 minuta qabel. Kif daqq l-allarm tlajna nigrū fuq il-bejt: Doris (ta' qabli), Mary (ta' warajja) u jien. Sibna lill-ħabib tagħna Maurice Catt ġa fuq il-bejt ta' fejnna, kif dejjem, bit-tromba f'idejh u bl-*steel helmet* f'rasu. Kien il-ksieħ u ddiżappuntajna ruħna għax ma kien hemm xejn x'tara. Ir-*Raiders passed* daqq wara 34 minuta. Morna lura norqdu kif missierna, ommna u ħutna l-oħra ġew lura mix-xelter. Ippruvajna nisirqu nagħsa, iżda l-għadu reġa' magħna wara biss 46 minuta. Ergajna lbisna l-ġobba biex naraw x'kien qed jistenniena fuq il-bejt. Did-darba, milli jidher, kien vallapena tqum għaliex xi kwarta wara s-serċlajts xegħlu bi dritt llvant ikaxkru dwalhom mas-sema mixjin lejn il-Port il-Kbir ġo baraxx daqsxejn qawwi. Rajna bombi jisplodu fil-Port u fuq it-Tarzna. Mill-isplużjonijiet stajna nikkalkulaw, bl-għajnnuna tat-tromba ta' Maurice, li kien hemm minn tnejn sa tliet ajruplani tal-għadu jattakkaw. L-ajru kien mudlam għax ma kienx hemm qamar qawwi, u s-serċlajts ma qabdu ebda ajruplan fid-dawl qawwi tagħhom.

Lanqas biss ma kienet għaddiet nofs siegħa meta s-serċlajts ergajna rajniehom mexjin minn fuq il-baħar għal fuq il-Port il-Kbir li, milli jidher, kien se jerġa' jkun attakkat. Rajna bombi jisplodu fil-Port iżda iktar fuq it-Tarzna. Minn kif splodew il-bombi stajna ngħidu li kien hemm iktar minn ajruplan tal-għadu wieħed, wisq probabbli tlieta, involuti. Ir-*Raiders passed* daqq fil-4:44 ta' filgħodu. F'dan ir-rejd ma kien hemm xejn spettakolari x'tara, u aħna, għajjiena kif konna, dhalna fis-sodda qabel li l-oħrajn laħqu fetħu l-bieb u daħlu ġewwa mix-xelter.

Is-sirena ngħat darb' oħra fis-6:24 ta' filgħodu. Dawn l-aħħar jumejn kellna tnax-il rejd f'kull waħda, u llum, milli jidher, m'aħniex se jkollna inqas. Dan ir-rejd però kien wieħed ta' ksir il-għajn li serva biss biex iqajjimna mis-sodda għaliex dam biss 29 minuta u xejn ma ġara fih. Doris issuggeriet li ma nqumux jekk jerġa' jdoqq allarm ieħor, sakemm ma jibdwex jisparaw il-kanuni; u dak li għamilna meta 56 minuta wara daqq allarm ieħor. Missieri ma qabilx mad-deċiżjoni tagħna u heġġigna biex inqumu u nkunu dejjem pronti ninżlu fix-xelter jekk naraw li riesaq il-periklu. Hu ta' spiss jipprova jipperswadina biex ninżlu fix-xelter mal-familja kollha.

Barra minn hekk hu ma qabilx mal-idea li nitilgħu fuq il-bejt biex naraw l-attakki ġaladarba dawn ir-rejdijiet saru perikolużi minn mindu l-Ġermanizi

ġew fuq Malta. Waqt ir-rejdijiet Taljani kien jitla' magħna narawhom, għaliex kien jikkonsidrahom bla sogru li wiehed jarahom. Jien iżda nħoss li meta tkun qed tara dawn l-attakki ma tkunx qed tistrieħ fuq l-immaġinazzjoni tiegħek għal dak li jkun għaddej, bħalma tkun qed tagħmel fix-xelter. Fuq il-bejt tarahom jinħmew quddiemek! Iżda huwa veru wkoll li jien ma tantx kont konvint li jkollna hin biżżejjed biex ninzlu fix-xelter barra mid-dar meta naraw il-periklu riesaq.

Kellna raġun nibqgħu fis-sodda għax il-kanuni qatt ma bdew jisparaw, u s-sirena daqqet li spiċċa kollox sittax-il minuta wara, fit-8:05 ta' filgħodu. Meta missieri ġie lura mix-xelter ma' ommi u ħuti Lina u Henriette ż-żgħira tal-familja, kollha mħaddla bin-nghas, u meta ġie miegħi fis-sodda ta' bi tnejn, għidtlu li aħna ma konniex daqshekk boloh, wara kollox, li bqajna fis-sodda!

L-allarm ta' wara daqq fid-9:04 ta' filgħodu meta missieri kien ġa mar l-uffiċċju fit-tmienja. Meta daqq l-allarm aħna konna mqajmin, għax dak kien il-hin li nqumu għall-kolazzjon ġaladarba l-iskejjel ta' ħuti u l-kulleġġ tiegħi kienu magħluqa. Ħuti Doris, Mary u jien tlajna fuq il-bejt biex naraw x'kien se jġigri. Maurice ġie fuq il-bejt ta' maġenbna ftit wara. Madwar l-għaxra nieqes kwart ta' filgħodu, erbatax-il *Ju88* bdew resqin fil-ġholi għal fuq Hal Lija mit-Tramuntana ta' Malta. Meta waslu fuq rasna aħna stkennejna fil-kamra tal-bejt u bqajna nħarsu mill-bieb, waqt li bdejna nisimgħu x-xrapnels mill-baraxx fuqna neżlin ivenvnu madwar il-kamra. Tnejn mill-*Ju88*ijiet iddajvjaw għal fuq Birkirkara u tefgħu l-bombi tagħhom lejn il-batterija ta' Fleur-de-Lys.

L-ajruplani l-oħra daru lura u waqt li kienu qed jiddajvjaw lejn l-ajrudrom ta' Ta' Qali, erbgha minnhom kif għaddew minn fuq Hal Lija, kull wiehed minnhom, spara dak li kien jidher bħal bomba-murtal. Kif sparaw dawn il-bombi speċjali stajna naraw li kull waħda minnhom kellha warajha ġamra nar ħamra b'daħna bajda warajha. Kif dawn il-bombi bdew iżidu fl-inżul tagħhom, bdew jagħmlu ħoss qawwi ta' tinwiħ, waqt li l-ajruplani l-oħra baqgħu jiddajvjaw għal ġol-baraxx li sadattant ingema' fuq Ta' Qali. Dawk l-ajruplani li tefgħu dawk il-bombi speċjali, daru għal fuq in-Naxxar, u l-oħrajn lejn Had-Dingli f'ġholi ta' madwar 600 pied fi triqthom lejn Sqallija.

Waqt li kien għaddej dan kollu, għaddejna 'l fuq minn tmenin *Ju88* li bdew jattakkaw il-Port il-Kbir minn direzzjonijiet differenti, jiddajvjaw minn ġholi ta' madwar 15,000 pied, iżda ma niżlux aktar baxx minn 5,000 pied, għalkemm il-baraxx ma kienx qawwi daqskemm normalment ikun, x'aktarx minħabba li l-kanuni kontra l-ajruplani kienu qed jiddefendu ż-żewġ obbjettivi fl-istess ħin – tattika li ajruplani Ġermaniżi bdew jużaw dan l-aħħar. Dan l-allarm dam sejjer sal-10:37 ta' filgħodu.

Il-Ġermaniżi ħallewna niehdu l-ikel ta' nofsinhar bla ma ddisturbawna. Missieri u jien smajna l-Bullittin tal-Gwerra minn Ruma li fih irrappurtaw li numru ta' attivitajiet ta' bumbardamenti ġew magħmula lbierah fuq ajrudromi, bażijiet navali u batteriji ta' kanuni kontra l-ajruplani f'Malta segwiti b'azzjonijiet distruttivi. Qalu li f'taqbida fl-ajru l-Inglizi tilfu *Spitfire*. Aħna ma rajna ebda *Spitfire* nieżel ħlief biex jillendja!

Il-ħabib tagħna Francis ġie d-dar kmieni wara nofsinhar u kien fil-ħin biex jara magħna r-rejd li għalih l-allarm daqq fis-2:05 ta' waranofsinhar. Wara madwar nofs siegħa ta' kwiet fl-ajru, issorprendejna ruħna naraw seba' formazzjonijiet ta' *Ju88* u waħda ta' *Ju87 (Stukas)* jattakkaw fl-istess ħin il-Port il-Kbir, l-ajrudrom ta' Hal Luqa u dak li bilkemmm rajna fl-inħawi tal-batterija ta' Fleur-de-Lys, il-batteriji ta' Haż-Żebbug u ta' Targa Gap u dak li ssopponejna: il-kanuni ta' kontra l-ajruplani ta' Manoel Island (li ma tidhirx minn fuq il-bejt tagħna). Il-baraxxijiet kienu mifruxa f'ħafna postijiet fl-istess ħin bi skop biex kull baraxx ikun dgħajfef. Bis-saħħa ta' dan il-*Ju88*ijiet u l-*Stukas* ħadu l-kunfidenza li jiddajvjaw iktar baxx mis-soltu.

Aħna qed nosservaw li l-*Stukas* qed jiġu użati mill-inqas fl-attakki reċenti. Aħna nifhmu li dan isir għaliex mhumieħ ħlief daqs il-*Ju88* u malajr jisfaw vittmi tal-*Spitfires* u l-kanuni tagħna. L-ajru reġa' kkwieta u r-*Raiders passed* daqqet fit-3:20 ta' waranofsinhar. Dan skont il-kalkolu tagħna kien it-tieni l-ikbar attakk sa minn mindu l-Italja dahlet fil-gwerra. L-attakk l-ieħor ikbar minnu kien dak ta' nżul ix-xemx tal-20 ta' Marzu ta' din is-sena fuq Ta' Qali li fih ħadu sehem 'il fuq minn mitejn ajruplan tal-bombi.

Waq t li konna qed niehdu t-te ma' Francis, allarm ieħor daqq fil-ħamsa nieqes kwart ta' filgħaxija. Aħna blajna t-te u l-erbgha li konna tlajna niġru biex naraw ir-rejd. Maurice Catt kien ġa qiegħed fuq il-bejt ta' fejnna jistenna l-Ġermaniżi ġejjin. Izda l-Ġermaniżi naqsu li jiġu u s-sirena werżqet it-tmiem tal-allarm fil-4:55 ta' waranofsinhar. Maurice qabeż iċ-ċint baxx tal-bejt u niżel magħna nkomplu niehdu t-te flimkien. Ommi reġgħet imliet it-*tea-pot* bit-te šhun, ġabitilna biskuttini t'abbord u l-butir irrazzjonat, izda 14-il minuta wara daqq allarm ieħor. Għat-tieni darba abbandunajna t-te u tlajna biex naraw il-*'wirja'*, izda dan l-allarm dam biss sbatax-il minuta u ma kien hemm xejn x'tara.

Ergajna nżilna nkomplu niehdu t-te. Waqt li fit-*tea-pot* it-te kien għadu šhun bl-għata li kellu, it-te fil-kikkri kien kesah. Izda aħna xorta xrobnieh u dak ukoll li kien fit-*tea-pot*. Barra minn hekk kilna wkoll il-biskuttelli t'abbord li kien għad fadal. Wara 29 minuta li daqq l-aħħar allarm, daqq allarm ieħor

fis-5:55 ta' waranofsinhar, u ahna ma ccansjajna xejn u tlaqna lkoll għal fuq il-bejt waqt li missieri, ommi u ħuti l-oħra niżlu fix-xelter.

Il-Ġermanizi did-darba ħaduha bis-serjetà. Meta kien riesaq l-għabex, ftit qabel is-sebġha ta' filgħaxija, ġliba *dive bombers* Ġermanizi, l-iktar *Ju88* u ftit *Ju87*, li ahna ma stajniex ngħoddu, iddajvjaw flimkien fuq il-Belt Valletta minn direzzjonijiet differenti jferrqu lil xulxin ġo baraxx folt bla ma wieħed jolqot lil ieħor. Kien ċar li dan l-attakk segwa pjan maħsub qabel b'ħafna reqqa biex ifarrku l-Belt qadima tagħna. Ringieli ta' bombi jisplodu f'daqqa u l-Belt kienet tidher imgeżwra ġo kutra tat-trab. Meta din imxiet minn fuq il-Belt bil-fewġa li kienet għaddejja, kienet tidher bħal shaba mimlija xita. Dak il-ħin kien hemm dawl biżżejjed biex Maurice seta' jara bit-tromba tiegħu li l-bandiera l-ħamra ta' fuq Kastilja ma kinetx għadha f'postha. Kastilja bilfors intlaqtet kif intlaqtu bosta binjiet oħra tal-Belt. Il-kwiet li waqa' meta l-ajruplani tal-għadu daru lejn Sqallija fis-7:19 ta' qabel l-għabex, kien qisu l-ħemda ta' wara tempesta qalila tar-raġħad, kerha u mimlija biża'.

Dawn it-tliet allarmi tant kienu viċini ta' xulxin li wieħed jista' jqishom allarm wieħed li beda mill-4:45 sas-7:19 ta' filgħaxija. Jien ċert li dawn it-tliet allarmi li daqqu wara xulxin saru waqt li l-ajruplani tal-bombi kienu qegħdin jingemghu madwar Malta lesti biex jahbtu għall-Belt fl-istess ħin minn direzzjonijiet differenti. Għalkemm ahna ma stajniex ngħoddu l-ajruplani Ġermanizi li ħadu sehem f'dan l-attakk, mhux biss minħabba n-numru tagħhom u l-attakk tagħhom flimkien, imma wkoll minħabba l-baraxx tant dens li kien hemm fuq il-Belt waqt l-attakk, bl-esperjenza li ksibna biex ngħoddu l-ajruplani waqt attakk nistgħu liberament ngħidu li madwar 100 jew ahjar 150 ajruplan tal-bombi ħadu sehem. Dan barra l-ajruplani tal-ġlied li kellhom bħala skorta magħhom aktar fil-ġholi minnhom. Dan l-attakk fuq il-Belt għażiża tagħna juri kemm il-Ġermanizi għandhom ħdura lejn il-Maltin. Ta' min jinnota li l-allarm ta' qabel l-aħħar tlieta, li jien qist bħala allarm wieħed, kien l-elfejn allarm mill-bidu tal-attakki fuq Malta.

Francis mar id-dar wara l-aħħar rejd. Ahna lhaqna ccenajna, u konna isfel nitkellmu fuq li rajna, meta smajna l-bieb iħabbat. Gie Francis, l-iktar għaliġa, biex jgħidli l-aħbarijiet li ha mingħand missieru, is-Sur Tur Zammit Cutajar, li kien il-Belt waqt l-attakk ta' ftit ilu. Kien fix-xelter taħt il-blat u qal li dan beda jitheżzeż bħal meta f'terremot. Hu qal li t-Teatru Rjal sefa' mġarraf kif ukoll it-torri ta' Kastilja, is-Suq tal-Belt, parti mill-Palazz tal-Gvernatur u l-Berġa ta' Franza. Din l-informazzjoni Francis tahieli, kif dejjem jagħmel, biex indaħħalha fid-djarju tiegħi tal-gwerra.

Francis laħaq telaq meta daqq allarm ieħor fit-8:27 ta' billejl. Kemm hu ikrah it-tnehid tas-sirena billejl! Titniehed il-ħruxija tal-gwerra. Meta se jieqfu dawn l-attakki? Verament li meta jieqfu dawn l-errejdijiet tieqaf magħhom l-avventura! Bħal dan l-allarm li dam 42 minuta u m'hawn xejn x'tirrapporta fuqu. Morna norqdu u jien poġġejt il-ġobba fuq is-siġġu ta' fejn is-sodda għal-lest.

Daqq allarm ieħor fl-10:29 ta' billejl. Doris u Mary baqgħu reqdin jistennew il-kanuni jisparaw. Jien għamilt bħalhom. Il-kanuni ma sparawx, daqqet is-sirena fil-ħdax u għaxra ta' billejl biex tgħidilna li l-ajruplani tal-għadu għaddew u bqajna reqdin. Għamilna l-istess meta daqq allarm ieħor fil-ħdax u nofs ta' billejl. Izda did-darba sparaw il-kanuni u wara ftit konna fuq il-bejt. Fejn rajna filgħaxija llum, din il-wirja kienet fqira. Is-serċlajts bdew resqin minn fuq il-baħar bi dritt Tas-Sliema għal fuq il-Port il-Kbir b'baraxx miexi magħhom. Meta waslu fuq il-Port rajna jisplodu ringiela ta' erba' bombi mitfugħa minn ajruplan wiehed kif inkejl u aħna. Ma kien hemm xejn iktar x'tara u s-sirena daqqet it-tmiem tal-allarm f'nofsillejl u nofs u ħamsa. Għalkemm l-istorja tiegħi għal dil-ġurnata spicċat hawn, ma naħsibx li se jkollna l-kumpliment tal-lejl hiemed.

Illum kienet ġurnata rekord għaliex ġew fuq Malta madwar 400 ajruplan tal-bombi: l-ikbar numru s'issa. Nistgħu liberament ngħidu li din kienet l-eħrex ġurnata tal-gwerra s'issa.

Illum kellna tnax-il allarm;
 mis-1:35 am sas-2:09 am: xejn x'tirrapporta;
 mit-2:55 am sal-4:44 am: irrappurtat hawn fuq;
 mis-6:24 am sas-6:53 am: irrappurtat hawn fuq;
 mit-7:49 am sat-8:05 am: xejn x'tirrapporta;
 mid-9:04 am sal-10:37 am: irrappurtat hawn fuq;
 mis-2:05 pm sat-3:20 pm: irrappurtat hawn fuq;
 mill-4:45 pm sal-4:55 pm: xejn x'tirrapporta;
 mill-5:09 pm sal-5:26 pm: xejn x'tirrapporta;
 mis-5:55 pm sas-7:19 pm: irrappurtat hawn fuq;
 mit-8:27 pm sad-9:09 pm: xejn x'tirrapporta;
 mill-10:20 pm sal-11:10 pm: xejn x'tirrapporta;
 mill-11:36 pm san-12:35 am: irrappurtat hawn fuq;
 l-itwal allarm: siegħa u 49 minuta.